

Ondergeschiedt en te hoog gegrepen (1995)

Sieth Delhaas

Verbum, Katholiek Pedagogisch Centrum, jaargang 62, nr. 4, 1995

Inleiding

In het vorig jaar verschenen boekje *Leren omgaan met zingevingsvragen*¹ stelt de schrijfster (Marriet Zanten-van Hattum) levensbeschouwing en religie op één lijn. Godsdienst, waarbij de dienst aan één bepaalde god centraal staat, staat niet hoger in aanzien dan een levensbeschouwing. Zij toont dat aan door de beide zingevingsystemen naast elkaar te zetten en te vergelijken. Daaruit blijkt dat beide systemen, bestaande uit een 'geheel van spelregels en verhalen, opvattingen, normen en waarden', functioneel aan elkaar gelijk zijn. Het onderscheid tussen beide systemen zit slechts in de gevoelswaarde die beide woorden oproepen.

Godsdienst en levensbeschouwing als symboolsystemen

Aan die uitspraak moest ik denken bij de vraag: hoe gaan religies om met de begrippen macht/gezag en vrede/heil? Daarbij is het te gemakkelijk om te zeggen, dat religies bijna altijd misbruik maken van macht en gezag en dat vrede en heil wel religieuze begrippen zijn, maar dat ze door die machtige religies maar zelden omgezet worden in een realiteit voor gelovigen en de rest van de mensheid. Door de nadruk te leggen op religies die de macht misbruiken, zou je kunnen veronderstellen, dat dat misbruik juist binnen religies gebeurt omdat daar een – wat de wereldgodsdiensten betreft mannelijke – god voor het karretje van de religieuze machthebbers wordt gespannen. Met gebruikmaking van die god worden de gelovigen in de ban gehouden. Een levensbeschouwing heeft echter geen bovennatuurlijk wezen ontworpen als 'een krachtige leidraad die helpt het leven zin en richting te geven'² en daarom zou er dan binnen dit 'symboolsysteem' geen misbruik worden gemaakt van macht. Maar fascisme en marxisme zijn ook levensbeschouwingen en binnen deze ideologieën hebben machthebbers evengoed volgelingen en niet-volgelingen onderdrukt en omgebracht of doen dat nog, dus gaat dit onderscheid niet op.

Het verschil dat ik tussen beide symboolsystemen kan vinden is de duur ervan. Marxisme en fascisme als symboolsystemen hebben bijvoorbeeld tot nu toe in de wereld niet langer geduurd dan een kortere of langere mensenleeftijd. Godsdiensten echter houden het – wat de lengte betreft – al bijna twintig of meer eeuwen uit. Aan die lengte ontlene ze wellicht hun macht. Omdat hun spelregels al zo veel eeuwen geleden zijn afgesproken en omdat ze al zo

¹ Zanten-van Hattum, M., *Leren omgaan met zingevingsvragen*, Baarn 1994

² Idem

lang geleden ‘heilig’ zijn geworden, raken gelovigen waarschijnlijk heel moeilijk aan het twijfelen over hun gezag. En hun machtige representanten zijn al bijna helemaal nooit van hun voetstuk te krijgen.

De aan de beperktheid van het lichaam gebonden halfgoden van levensbeschouwingen vallen, evenals hun min of meer getalenteerde opvolgers, dus vroeg of laat van hun voetstuk. Volgelingen en toeschouwers behoeven dan zelfs geen bewustwordingsproces door te maken om het feilen van die levensbeschouwing te erkennen. Bij een godsdienst is dat veel moeilijker. Het bovennatuurlijk wezen werd al zó lang geleden ‘ontworpen’ dat de echtheid ervan door de duur al is bewezen.

Is het daarom dat religie zo gemakkelijk omslaat in machtsvorming? Wordt de boodschap van vrede, die religies maar al te gemakkelijk verkondigen, daarom bijna altijd omgebogen in een boodschap van macht?

Macht in de bijbel

Bij het lezen van de woorden macht/gezag en vrede/heil vanuit theologisch perspectief moet ik denken aan het boek *Bijbelse woorden en hun geheim*.³ De manier waarop J. Pop – de auteur – de betekenis van de bijbelse woorden duidt, gaf mij tijdens mijn theologiestudie een gevoel van vreugde over de diepe betekenis die een woord door de eeuwen heen, vanuit de joodse godsdienst, via het Tweede Testament in de christelijke traditie krijgt. Door zijn grote kennis van andere godsdiensten en culturen weet Pop de lezer inzicht te verschaffen in de groei van een woord door de manier waarop mensen er mee omgaan en er betekenis aan verlenen. In de index van het boek kom ik alleen macht en vrede tegen. Heil en gezag spreekt hij niet. Van het woord macht geeft hij drie betekenissen:

Naar het Griekse *exousia*, dat een dubbele betekenis heeft:

- a) iets kan gedaan worden; er zijn geen uiterlijke belemmeringen en
- b) iets mag gedaan worden; hogere instanties hebben hun fiat gegeven. Iemand heeft dan de uitwendige macht om handelend op te treden: het *vermogen* om te handelen. Bovendien ook de volmacht ertoe, vanwege de staat, de overheid of de wet verleend: het *recht* tot handelen. Het woord wordt in Griekenland ook gebruikt als naam voor de ambten in overheidsdienst of de ambtenaren bij wie de staatsmacht berust.

De Septuagint – de oude vertaling van het Eerste Testament uit het Hebreeuws in het Grieks – gebruikt het woord *exousia* om de volstreekte, onbegrensde soevereiniteit van JHWH mee aan te duiden. JHWH beschikt over alle machtsmiddelen en over het recht tot doorzetting van zijn wil. Vooral met zijn woord is deze macht verbonden. Het hele Eerste Testament is verkondiging van de volstreekte onbegrensde soevereiniteit van JHWH en doet helder uitkomen hoe deze voor Israël het heil bewerkt⁴ (tegen Egypte!).

In het Tweede Testament wordt er over Gods’ *exousia* over alle schepselen gesproken. Hij heeft die macht vanuit Zichzelf en ontleent deze niet aan een ander, is aan niemand verantwoording schuldig en aan niemand iets verplicht. Mensen echter die enige macht

³ Pop, J., *Bijbelse woorden en hun geheim* (’s Gravenhage 1975)

⁴ Idem

hebben, danken deze aan God en kunnen daarom niet verder gaan dan de grenzen van de aan hen verleende *exousia*. Hun macht is beperkt.

Woordmisbruik

Als het waar is wat de schrijfster van *Leren omgaan met zingevingsvragen*⁵ stelt – dat mensen zichzelf hun eigen god ontworpen hebben om zicht te krijgen op ‘het allesomvattende geheel’ – dan moet het heel erg verleidelijk zijn om in de volstrekte soevereiniteit, die bijvoorbeeld door de joden en christenen aan hun god is toegekend in de Septuagint en het Tweede Testament, een aanzet te zien tot fataal misbruik van de religie door geestelijk leiders.

Wereldgodsdiensten als jodendom, christendom en islam zijn ontstaan in een tijd dat de machtsverhouding tussen allerlei groepen mensen totaal anders lag dan bijvoorbeeld in onze tijd. Het is daarom niet zo vreemd dat uit de ‘verbeelding’ van een bovennatuurlijk wezen bij het ontstaan van die godsdiensten, een totaal ander wezen is gecreëerd dan mensen vandaag, levend in heel andere politieke, economische en sociale verhoudingen, zouden doen.

De herkomst van het Nederlandse woord *macht* laat daar al iets van zien. Het woord *macht* hoort bij de woordgroep *mogen*. Het hoort bij *kracht*, *kunnen* en *vermogen*. *Macht* is het vermogen om, al dan niet bewust, bepaalde effecten teweeg te brengen op gevoelens, houdingen, kennis, inzicht of gedrag van anderen. Evenals in het Griekse *exousia* de ‘mogelijkheid hebben tot’. Niets geen volstrekte soevereiniteit en geen verantwoording schuldig aan wie dan ook. In dit woord zit een keuze: tot heil van jezelf en anderen, of niet. En dan weet de mens, met zijn/haar ingeschapen besef van goed en kwaad, wat niet en wat wel kan. Deze betekenis van het woord *macht* is sterk verbonden met de verantwoordelijkheden die mensen in de westerse cultuur zelf steeds meer naar zich toe getrokken hebben als iets wat hen rechtens toekomt. Het woord *macht* is in betekenis veranderd in samenhang met de politieke, economische en sociale veranderingen die er – als we het bij Nederland houden – in de loop der eeuwen hebben plaats gevonden.

Onveranderlijk

In die zin is het niet vreemd dat volwassenen – en vooral steeds meer jongeren – in onze cultuur afstand nemen van religies waarin de verantwoordelijkheid voor hun doen en laten nog steeds wordt gekoppeld aan een opperwezen, beladen met een *macht* die niet meer past bij hedendaagse denkbeelden. Het is jammer dat degenen die aangewezen zijn, of zichzelf opgeworpen hebben als verzorgers van mensen die vragen hebben op het gebied van leven en dood, waar het bovennatuurlijke aan de orde komt, de overstap naar meer hedendaagse machtsverhoudingen maar moeilijk kunnen maken. Dat is één van de redenen waarom zoveel ouderen en jongeren steeds meer in verwarring raken; niet goed of helemaal niet weten hoe

⁵ Zanten-van Hattem, M, a.w.

om te gaan met zingevingsvragen van deze tijd. Ze blijven steken in halve waarheden van vroeger of van horen zeggen en zien geen kans een eigentijds zingevingssysteem te ontwikkelen.

Maar niet alleen geestelijk verzorgers gaan hieraan mank. Ook hedendaagse politieke leiders blijven de bovennatuurlijke ‘krachtige leider’ van vroeger – ondanks totaal andere politieke en sociale verhoudingen – in die hoedanigheid nog van stal halen als deze hun eigen macht willen botvieren.

Een duidelijk voorbeeld hiervan liet het twaalf-uur-nieuwsbulletin van de NOS zien op de zondag na het uitbreken van de Golfoorlog in 1991. Achtereenvolgens verschenen de Amerikaanse president George Bush en de Irakese president Saddam Hoessein in beeld. De eerste bij het verlaten van de kerk, de tweede bij het verlaten van de moskee. Beiden hadden de bezoeken aan hun gebedsplaatsen benut om g/God te bidden voor de strijd die beide landen in het Golfgebied waren begonnen. Natuurlijk rekenden zij erop dat hun vrome gedrag zijn uitwerking op de onderdanen en toeschouwers wereldwijd niet zou missen.

Maar er deed zich nog een ander feit voor. Met de NOS-vertaling uit het Amerikaans (CNN) in het Nederlands kwam er een andere dimensie van hun macht-in-relatie-tot-religie aan het licht. De vertalers van de NOS ondertitelden namelijk bij de god van Bush een hoofdletter G – God, terwijl die van Saddam Hoessein slechts een nederige g – god kreeg. Mijn telefonische vraag aan de NOS-redactie na afloop van hun uitzending of de NOS uitmaakte wie de ‘ware’ god is, die van Bush of van Hoessein, stichtte enige verwarring. De ondertiteling was bij het volgende nieuwsbulletin ontgaan van het onthullende onderscheid.

Uit deze gebeurtenis mag geconcludeerd worden dat een totaal geseculariseerd bedrijf als de NOS meehielp aan de beeldvorming van de godsdienst met de ware g/God. En daarmee onbewust een bijdrage leverde aan extra machtsvorming van die ene religie.

De macht die het fundamentalisme de laatste jaren ontwikkelt in bepaalde landen van het Midden-Oosten baart heel wat mensen zorgen. Sommigen in het Westen hebben dit fenomeen al tot nieuw vijandsbeeld uitgeroepen nu hen dat van het communisme is ontvallen. In deze opstelling kan men zelfs iets uit het verre verleden herkennen toen volkeren de ene god met de andere in oorlog lieten gaan. De onverdraagzaamheid van de mensen wordt zo geprojecteerd op hun zelf ontworpen goden. Vervolgens is die projectie een excuus om zelf de macht en vaak ook de wapens in handen te nemen om namens hun god de aanhangers van de vreemde god te bestrijden en/of te doden.

Gedenken en vieren

In mei jl. kwam er een eind aan de lange reeks herdenkingen van de bevrijding van het Duitse nationaalsocialisme van vijftig jaar geleden. Er werd herdacht en gevierd. Bijna van dag tot dag werden de bevrijders van vijftig jaar terug op de voet gevolgd. Kerken werden voor massa’ s mensen opnieuw gedenkplaatsen. Stenen, muren en monumenten, oude of nieuwe symbolen werden met rituelen benaderd en omgeven. Mensen vertelden elkaar verhalen en opnieuw werden de momenten van leven en dood van toen beleefd en werd naar de zin van die brute tijd gezocht. En dit alles om nooit te vergeten en om nooit meer te laten gebeuren. Die uitspraken werden herhaald: om nooit meer te gebeuren.

Dit geheel van symbolen, verhalen, rituelen, de spelregels van het herdenken: het lijkt tot een religie te zijn verheven die haar spoor trekt door Europa. Het bezwerende karakter van de rituele woorden: gedenken om nooit meer te gebeuren, bergen dat vermogen in zich. Ik ondersteun mijn gevoelens met wat burgemeester Patijn sprak bij de Auschwitz-herdenking in Amsterdam in februari van dit jaar: ‘En opnieuw kijkt de wereld toe.’

Het herdenken lijkt te zijn verworden tot een religie die blind maakt, omdat het vierende en gedenkende Europa niet alleen toekijkt, maar zelfs het hoofd afwendt. Het meest geldt dat wegkijken voor ex-Joegoslavië. Zo dichtbij gelegen, zoals een Engelse filmtitel beeldend zegt: op twee uur vliegafstand van Londen. In die oorlog herkennen we het meest de eigen jaren in de macht van het nationaalsocialisme: de vernietiging van zigeuners, homoseksuelen en joden. In ex-Joegoslavië geldt het nu de vernietiging van ‘moslims’, een etniciteit die er niet mag zijn. Maar ook wat elders gebeurt: Rwanda, Burundi en de talloze brandhaarden die onze media niet halen, lijken te moeten verdwijnen achter de rituele herhaling van het ‘nooit meer’ bij de herdenkingen. De boodschap van vrede verwordt tot een boodschap van macht als daarmee bewust de slachtoffers-van-nu buiten beeld worden gehouden.

Onderschikking als voorwaarde

Enige tijd geleden was het ook vijftig jaar geleden dat de Duitse theoloog Dietrich Bonhoeffer door de nazi's werd vermoord. Na het zien van de uitgebreide Auschwitz-herdenking op de televisie en na een week later een indringend interview te hebben gehad met de Nederlandse predikante Bé Ruijs in Berlijn, die haar leven lang door Bonhoeffer is geïnspireerd, ben ik begonnen zijn brieven uit de gevangenis te lezen. In het levensverhaal van de predikante brandde nog altijd het vuur om te vechten tegen het onrecht; tóén in de dertiger en veertiger jaren tegen de nazi's, nú met een huis vol vluchtelingen in een ongestuurde Duitse hoofdstad. Het vuur werd brandend gehouden door haar geloof. Religie, dit keer niet uit op machtsvorming, maar gericht op vrede en heil.

In dat brievenboekje⁶ is een artikel opgenomen dat Bonhoeffer eind 1942 geschreven heeft en dat hij enkele vrienden als kerstgeschenk heeft toegestuurd. “Wie houdt stand tegen het geweld van het kwaad in deze tijd?”, vraagt hij zich af. “Alleen diegene”, meent hij, “voor wie niet zijn verstand, zijn principe, zijn geweten, zijn vrijheid of zijn deugd zijn laatste maatstaf is, maar die bereid is dit alles op te offeren, in geloof en verbondenheid met God en die zich tot gehoorzaam en verantwoordelijk handelen geroepen weet; de verantwoordelijke, wiens leven niets anders wil zijn dan een antwoord op Gods vraag en roep.”

Verder vraagt hij zich af wat er achter de klacht schuil gaat, dat het de mensen in die tijd aan zedelijke moed ontbreekt: “Er is in deze jaren veel dapperheid en opoffering te zien, maar bijna nergens wordt zedelijke moed gevonden, ook bij ons zelf niet. Het zou een te naïeve psychologie zijn, dit tekort eenvoudig op persoonlijke lafheid terug te voeren. De achtergronden zijn van een andere aard. Wij, Duitsers hebben in een lange geschiedenis de noodzakelijkheid en de kracht van de gehoorzaamheid moeten leren. In de onderschikking van al onze persoonlijke wensen en gedachten aan de ons opgelegde opdracht, zagen wij de zin en de grootte van ons leven. Onze blikken waren naar boven gericht, niet in slaafse angst, maar in een vrij vertrouwen, dat in de opdracht een roeping en in de roeping een appèl zag. Echter, uit het wantrouwen tegen het eigen hart, ontstaat de bereidheid, liever het bevel van

⁶ Bonhoeffer, Dietrich, *Widerstand und Ergebung; Briefe und Aufzeichnungen aus der Haft* (München 1952)

‘boven’ dan het eigen goeddunken te volgen. (...). Hij (de *Duitser*, SD) heeft er geen rekening mee gehouden, dat zijn bereidheid tot onderschikking, tot inzet van het leven voor de opdracht, misbruikt kon worden voor het kwaad. (...) Het zou blijken dat één beslissend grondbeginsel de Duitser nog ontbreekt: de noodzaak van de vrije, verantwoordelijke daad, ook tegenover roeping en opdracht.”

Deze veronderstellingen van Bonhoeffer, hoe het er met zijn landgenoten voorstaat, verwijzen wat mij betreft naar het antwoord op de vraag, waarom religie omslaat in machtsvorming en waarom de boodschap van vrede van diezelfde religie omgebogen wordt naar een boodschap van macht. Bonhoeffer voegt er namelijk een onthullende opmerking aan toe: “Wie wilde de Duitser bestrijden, dat hij in de gehoorzaamheid, in de opdracht, in de roeping steeds weer opnieuw het uiterste aan dapperheid en inzet getoond heeft? Zijn vrijheid behartigde de Duitser – en waar ter wereld is er hartstochtelijker over vrijheid gesproken als in Duitsland, van Luther tot de filosofie van het idealisme? – door te trachten zich te bevrijden van zijn eigen wil, zijn zelfbeschikking, ten dienste van het geheel.” En Bonhoeffer houdt zijn vrienden nogmaals voor dat hij en zijn landgenoten er geen rekening mee hebben gehouden dat ze juist door dat zelfverlies, door hun onderschikking, hun totale inzet, rijp waren geworden om misbruikt te worden door het kwaad.

De theologieën die de leiders van godsdiensten – lang geleden of steeds weer opnieuw – hebben samengesteld of opgebouwd als hechte, onwankelbare torens, vragen eigenlijk precies hetzelfde van mensen als Bonhoeffer zijn landgenoten verwijt: onderschikking, totale inzet, gehoorzaamheid aan de opdracht. Met voorbijgaan aan de eigenheid van de mens. Of dat altijd met opzet is gebeurd, om mensen te schaden, te bedriegen, te onderdrukken, mag zeker betwijfeld worden. Hoewel dat natuurlijk ook is gebeurd. Eerder is het zo – en dat toont de geschiedenis van Europa duidelijk aan – dat de kerken/godsdiensten, meestal in verbondenheid met de overheden, de lagere standen van de burgers wilden beheersen en klein houden. Alles ten dienste van de orde en ter voorkoming van chaos. Dat is nu precies het tegenovergestelde van wat Bonhoeffer uitdrukt in zijn vraag: wie houdt stand? En zijn antwoord daarop: “alleen degene die niet zijn principes, zijn verstand, zijn geweten, zijn vrijheid als de laatste maatstaf doet gelden. Maar degene die dit alles wil opofferen, als hij zich in geloof en verbondenheid tot God tot gehoorzaam en verantwoordelijk handelen geroepen weet.”

Alles opofferen? Is dat niet hetzelfde als wat Bonhoeffer zijn vrienden als fataal gedrag voorhoudt? Ik denk, dat het precies het tegenovergestelde is. Gehoorzaamheid aan God en verantwoordelijk handelen kan alleen die mens opbrengen die zichzelf heeft leren kennen. Die eigenzinnig is geworden omdat hij/zij zichzelf heeft herkend als een zelf dat alleen verantwoordelijk is tegenover de Ander. Bonhoeffer noemt het God, een ander noemt het het absolute, het universum of de grond van het bestaan. Precies dat moment, die erkenning van het zelf als laatst verantwoordelijke tegenover de Ander, kan de mens ervoor hoeden speelbal te worden van de macht die religies zo gemakkelijk misbruiken. Sterker: het is de gelovige die

verantwoordelijk is als de religie overgaat tot machtsmisbruik. De religie is geen systeem op zichzelf. De gelovigen/aanhangers samen vormen de religie. Zonder aanhangers geen religie. En het is de onwetendheid, de gemakzucht, de inactiviteit van de gelovigen/aanhangers die toelaat dat religie omgebogen wordt tot macht en dat heil en vrede zo zelden in het verlengde staan van de oorspronkelijke religieuze boodschap. Het is de opdracht van de gelovige/aanhanger als geestelijk leiders hun macht misbruiken hen zijn/haar gehoorzaamheid te onthouden en zich zonder ophouden te presenteren als een zelfstandig wezen met een eigen verantwoordelijkheid.

Dienstmaagden

Eerder stelde ik, dat een machtige religie niet meer past bij deze tijd omdat de verhoudingen politiek, economisch en sociaal gezien anders liggen dan de eeuwen voor onze tijd.

Het meest sprekende voorbeeld van deze emancipatie van mensen is de ontwikkeling van de feministische theologie over de gehele wereld sinds de jaren zeventig. Door allerlei maatschappelijke ontwikkelingen zijn vrouwen steeds meer aan het woord gekomen. Het door de Verenigde Naties uitgeroepen Jaar van de Vrouw in 1975 en de in datzelfde jaar gehouden Assemblee van de Wereldraad van Kerken, waar vrouwen uit de hele wereld werden uitgenodigd hun specifieke problemen op tafel te leggen, hebben daarvoor de nodige structuren geschapen. Van daaruit ontstond de feministische theologie.

Vrouwen zijn in de grote wereldreligies onmondige wezens. Al eeuwen. De redenen daarvoor zijn te uitgebreid om hier uit de doeken te doen. Het zijn met name de vrouwen die de macht van de religies aan den lijve hebben ondervonden en nog ondervinden. Zij zijn niet alleen dienstbaar geweest, maar zijn en worden misbruikt, verkracht en verhandeld, omdat ze ondergeschikt zijn gemaakt. En omdat ze zich hebben laten onderschikken. Vrouwen zijn zich de laatste twintig jaar aan het ontdoen, precies van die onderschikking, die gehoorzaamheid, die deugdzaamheid, die roeping, dat plichtsbesef, die inzet, kortom van al die tekortkomingen die Bonhoeffer zijn landgenoten verwijt. En het zijn juist de vrouwen die zich de laatste twintig jaar steeds meer onttrekken aan de macht van de religies door die macht niet meer te erkennen. Steeds meer vrouwen, zowel binnen de christelijke, joodse als de islamitische traditie, erkennen eigenheid als het enige ijkpunt waarop zij verantwoordelijk willen zijn in hun bestaan.

Vrede en heil

Waarom wordt de boodschap van vrede en heil zo gemakkelijk omgebogen naar een boodschap van macht, terwijl elke mens hunkert naar vrede? Het Hebreeuwse *sjaloom*, dat ook in onze cultuur wordt gebruikt als het om vrede gaat, heeft de grondbetekenis van *welzijn*, met de nadruk op de materiële kant daarvan.⁷ Welzijn ontstaat bij stabiele verhoudingen niet alleen in politiek en sociaal, maar ook in godsdienstig opzicht. Als Israël en de omliggende volken met elkaar in vrede leven, wordt die toestand met *sjaloom* uitgedrukt. De toenmalige agrarische samenleving kan doorgaan met het werk. De oogsten worden niet verwoest, er is te eten, de mensen leven in vrede. En vrede is dan meer dan afwezigheid van oorlog: er kan ook geleefd en gewerkt worden. Alles waar mensen zich wel bij voelen kan worden gedaan.

⁷ Pop, J., a.w.

Het volk beseft ook dat er buiten JHWH geen welzijn voor Israël is, maar als het Hem dient, is Hij Zelf door alles wat Hij schenkt en doet Israëls welzijn en welvaart.⁸ Het zijn de profeten in Israël die de koningen en het volk bij dit besef houden.

En als het later misgaat, het volk in ballingschap komt, wordt het woord *sjaloom* verbonden met onvoorstelbare vreugde en heerlijkheid vanwege de terugkeer naar het eigen land die eens werkelijkheid zal worden. Een profeet als Jesaja verbindt die toekomstige vrede met een Redder-Koning, die de naam Vredevorst krijgt (Jes. 9,5).

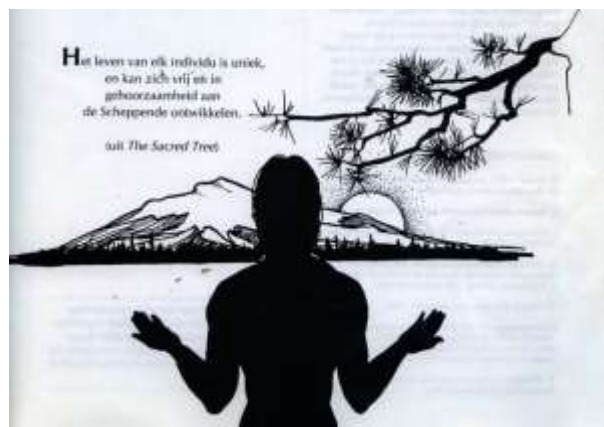
In de Hebreeuwse bijbel is sjaloom niet: innerlijke vrede van de ziel. Het gaat vooral om iets dat de enkeling en het volk ervaart als een welzijn in politiek, sociaal en godsdienstig verband. Sjaloorn is te herkennen aan de vruchten van de arbeid en aan de manier waarop mensen met elkaar omgaan.

In 1987 is het Conciliair Proces van de kerken gestart. Het heeft vooral in Europa veel mensen aan het werk gezet en veel los gemaakt. Het kreeg de titel mee: *Gerechtigheid, vrede en heilheid van de schepping*. Dat proces moest worden gestart omdat er kennelijk ook onder de kerkmensen maar weinig besef bestond dat deze eschatologische woorden moeten worden gedáán om de rechte verhoudingen niet alleen in Europa maar in de hele wereld tot stand te brengen. De politiek-sociaal economische verhoudingen zijn – ondanks tweeduizend jaar christendom – nog altijd slecht en dreigen steeds slechter te worden. Dat geldt niet alleen voor de verhouding Europa en de Derde Wereld, maar ook voor de rijke westerse landen zelf, waar zich steeds meer armoede openbaart.

Geen vrede en heil

De wereldgodsdiensten – hoe oud ze ook mogen zijn – zijn er niet in geslaagd de sjaloom in de wereld te brengen. Integendeel: zij hebben bijgedragen aan, zijn bronnen geweest van oorlogen, kruistochten, godsdienstige burgeroorlogen, volkerenmoord, heilige oorlogen en heksenwaan. De godsdiensten dus de wereld maar uit? Hebben levensbeschouwingen meer te bieden? In het eerder aangehaalde boekje *Leren omgaan met zingevingsvragen* wordt gezegd, dat het leven een proces is dat zich beweegt tussen leven en dood en dat het gekenmerkt wordt door momenten en perioden van gebrokenheid en heilheid. De eindtijd van vrede, het hemelse koninkrijk, het verloren paradijs: misschien zijn het overtrokken beloften geweest die de religies met hun symbolensysteem de mensen hebben voorgehouden. Misschien moeten mensen leren dat het leven nooit meer zal zijn dan een beweging tussen leven en dood, gebrokenheid en heilheid.

Misschien is de vrede en het heil waar mensen zo graag naar streven niet meer dan de heilheid, die ervaren kan worden in contrast en samenhang: op momenten dat dood en leven elkaar raken, waar in het diepste van de put een lichtpuntje verschijnt. Momenten dat je je bewust bent van je eigen kleinheid, je beperktheid, je eigen eindigheid, zonder dat dit angst

⁸ Idem

oproept.⁹ De heelheid die evengoed ervaren kan worden bij overweldigende momenten in het leven, in het contact met mensen, met de natuur, de kunst. Momenten waarop mensen zich afvragen of er méér is, ook al weten ze niet precies wat. Momenten waarop mensen boven zichzelf uitstijgen.

Aan dat vermoeden, dat er méér is, hebben mensen hun verwachtingen ontleend. Hebben zij de beloften verbonden, die zij toedichtten aan een god/in, een scheppende kracht, een almachtige, een...

Hoe dan ook, het besef leeft in mensen dat ze tot vrede zijn geroepen. Godsdiensten preken het, vorsten en politieke partijen beloven het en mensen geloven het. Altijd opnieuw gaan mensen in gevecht voor vrede. Met wapens of woorden.

Andere culturen

In het spreken over vrede en heil lijkt het wel of mensen altijd terug – paradijs – of vooruit – hemels koninkrijk – moeten grijpen waar die vrede en dat heil toen of pas gerealiseerd kon/kan worden. Heeft de eigen onbekwaamheid dit hier en nu te realiseren, ons aangezet die beide zaligheden naar ergens ver weg te projecteren? Kunnen we niet erkennen dat gewoon hier en nu beginnen en eindeloos volhouden in werken aan vrede en heil, de enige mogelijkheid is dit tot stand te brengen?

Tijdens het Columbusjaar, toen ik in het verband van de *European Peace Pilgrimage* een tijdje met enkele Shoshones in de Nevadawoestijn op mocht trekken, heb ik van de Indiaanse levensvisie veel geleerd. Ik kocht van hen een soort ‘catechismus’, samengesteld door een ‘inter tribal group’¹⁰ *The Sacred Tree*. Het is bedoeld als een handboek van inheemse spiritualiteit voor inheemse volken, niet alleen in Amerika maar in de hele wereld. De geestelijk leider van de Shoshones vertelde ons, dat Indianen eeuwenlang hun geheimen in relatie tot spiritualiteit en spirituele groei geheim hebben gehouden omdat zij ervaren hadden dat de blanke man ze wilde vernietigen en tegen henzelf wilde gebruiken. Tegelijkertijd hebben vele Indianen vooral de laatste tientallen jaren alles in het werk gesteld om hun identiteit kwijt te raken, te worden als de blanke Amerikaan. Zich te onderschikken. Identiteitsverlies, drank en drugs waren het gevolg.

Toen gezaghebbende Indianen dit onder ogen zagen, hebben zij besloten hun *ancient teachings*, die ze oraal – van vader op zoon en van moeder op dochter – hebben doorgekregen, op te schrijven.

Niet alleen om hun kinderen te redden, maar ook en vooral omdat zij denken dat hun manier van leven, hun relatie tot de schepping en tot de Schepper de wereld kan behoeden onder te gaan in zelfvernietiging. ‘Inheemse waarden worden onderwezen als de belangrijkste sleutel om die kracht te herwinnen en te ontketenen die de inheemse volken opnieuw op weg zal helpen naar hun eigen ontwikkeling.’¹¹

⁹ Zanten-van Hattem, M., a.w.

¹⁰ The Four Worlds Development Project, *The sacred Tree; Reflections on native American spirituality*, University of Lethbridge, 4401 University Drive, Lethbridge, Alberta, Canada T1K 3M4

¹¹ Idem.

Wat de schrijvers de Indiaanse jongeren – en ons – willen leren via *The Sacred Tree*, is dat het leven van elk individu uniek is. Dat elk individu zich vrij en in gehoorzaamheid aan de Scheppende moet ontwikkelen. En dat hield Dietrich Bonhoeffer zijn vrienden ook voor.